

ANDERS ÅSLUND:

Polens ekonomiska kris

Grunden till Polens ekonomiska kris står att finna i den politiska kampen, skriver D phil Anders Åslund. Motsättningarna mellan folket och regimen är så stora att denna använder alla upptänkliga metoder för att klamra sig fast vid makten. Åslund tecknar bilden av den ekonomiska och politiska utvecklingen liksom av Solidaritets roll i skeendet. En frontalkollision mellan folket och regimen synes svår att undgå.

Polens efterkrigshistoria är historien om en liten minoritet som satts att styra av en utländsk makt mot folkflertalets önskan. Oaktat varierande grad av anpassning, har folket bjudit så hårt motstånd, att den påtvingade regimen nödgats koncentrera sig på att klamra sig fast vid makten. Alla upptänkliga metoder har använts i detta syfte, men fyra handlingslinjer bör framhåvas:

- 1 kortsiktigt accepterande av folkets krav på politisk och ekonomisk liberalisering,
- 2 ekonomiska förmåner till viktiga grupperingar,
- 3 söndring mellan folkgrupper och
- 4 terror.

Många åtgärder har stannat vid löfte eller hot och ibland helt saknat sanningsgrund.

Folkrepubliken Polen har karaktäriserats av återkommande allvarliga politiska kriser. Landets ekonomi har befunnits vara i något slags kris med korta avbrott, 1946–1948, 1957–1960 och 1971–1973, dvs när nya regimer just tillträtt och funnit sig tvingade till politisk och ekonomisk liberalisering. De kommunistiska ledarna önskade emellertid ett fastare grepp om makten, vilket visade sig ha förödande ekonomiska konsekvenser. Grunden till Polens ekonomiska kriser står att finna i den politiska kampen.

Materiella förbättringar under Gierek

Gierek-regimen sökte först, 1971–1973, blidka befolkningen med liberala ansatser i flertalet riktningar. Den ville dock förhindra all maktindelning och hoppades kunna söva folket med materiella

förmåner. Polens främsta ekonomer var emellertid övertygade om att liberala ekonomiska reformer var nödvändiga för långsiktiga ekonomiska förbättringar, och ekonomiska reformer ansågs leda till ökad politisk frihet, vilket regimen såg som ett hot. Edward Gierek trodde sig ha funnit Columbi ägg i maskinköp på kredit i Väst. De teknologiska förbättringarna skulle kompensera för politisk företagsledning.

Strategin tycktes lyckas över hövan – 1972–1975 låg den materiella nettoproduktens årliga tillväxttakt vid 10 procent. Var detta ett ekonomiskt under? Regimen fröjdades och gjorde vad den önskade, utan att rädas för ekonomiska effekter. Dess taktik var, dels att betala viktiga folkgrupper, dels att söndra mellan socialgrupper, regioner och yrkesgrupper. Genom omorganisationer centraliserades och säkrades den politiska makten, medan vaga ansatser till ekonomiska reformer slopades. År 1974 inriktades jordbrukspolitiken ånyo på socialisering. Gierek stod på höjden av sin makt, men de ekonomiska krafterna svek.

Polens ekonomiska system retarderade till en nästan stalinistisk form med kronisk överefterfrågan. De statliga företagen hade stärkt sin ställning genom Giereks omorganisationer. Såsom kravmaskiner lade de under sig allt mer arbetskraft och insatsvaror och sprängde alla finansiella begränsningar. Företagens premier berodde på produktionens volym. I övrigt kunde företagen negligera avnämares och planerares önskemål. Löner och utgifter steg mer än produktionen, men endast minimala prisökningar tilläts, då de var politiskt kän-

liga. Marknadsojämvikten förvärrades snabbt och väckte öppen oro inom kommunistpartiet mot slutet av 1975. Det försökte med en chockartad prishöjning på livsmedel i juni 1976, vilken startade en masstrejk, varför regimen drog tillbaks prishöjningen nästa dag.

Hela politiken lades om. Regimen gav uppenbarligen upp hoppet om att hålla folket lugnt med materiella förbättringar och började snabbt bygga ut poliskåren. Den förberedde sig för hårdare polisförtryck. Ekonomiskt ägnade sig regimen bara åt meningslösa halvmesyrer, "ekonomiska manövrer". Gierek hade sett hur hans båda företrädare fallit, när de tillät kritik mot sin politik och exponerat sin maktbas. Med sin goda politiska näsa väggrade Gierek att ändra sin vansinniga ekonomiska politik. Så lyckades han också behålla sitt fasta grepp om makten i hela fyra år efter att arbetarna rest sig mot hans regim.

Favorisering av vissa grupper

De ekonomiska förmånerna gavs nu mer målinriktat. Mest fick den "röda bourgeoisie". Regimen ville inte lagstifta om etablissemangets privilegier, utan de fick tas illegalt, varför de expanderade ohejdat tillsammans med en makalös korruption. Det polska kommunistpartiet har alltid haft svårt att attrahera dugliga medlemmar, även om partiet hade många intelligenta fanatiker under Stalintiden. Vid varje politisk omvälvning rensades emellertid de mest karaktärsfasta ut eller drog sig desillusionerade tillbaka. Återstoden var ett parti av korrupta cyniker och inkompetenta maktmänniskor, där intrigen blomstrade. Po-

litisering av allt fler poster, samtidigt som partidisciplinen luckrades upp och folk mutades in i partiet, borgade för att kvaliteten på den regerande klassen föll ytterligare.

Den andra favoriserade gruppen var polis- och säkerhetsapparaten, vars löner höjdes markant omedelbart efter arbetarresningen i juni 1976.

En tredje grupp som åtnjöt allt fler förmåner var faktiskt arbetarna vid de stora företagen. De styrande var väl medvetna om att den verkliga faran var spontana resningar av arbetare vid stora fabriker. Efter 1976 infördes särskild distribution av kött vid ca 200 företag med mer än 10 000 arbetare. År 1979 fick företag med mer än 5 000 arbetare sina premier oavsett om de uppfyllt planen eller ej. Vid minsta strejk höjdes lönerna och extra livsmedel delades ut. När Gierek besökte Warski-varvet i Szczecin i början av 1980 hemlighölls hans ankomst, men två dagar tidigare hade arbetarnas löner omotiverat höjts med 5–10 procent, och talonger som berättigade till köp av bilar, färg-TV-apparater och tvättmaskiner delades ut.

Den ekonomiska krisen fördjupas

De som inte var av särskild politisk vikt eftersattes. Polsk familjebudgetstatistik från slutet av 1970-talet visar drastiskt stigande klasskillnader. Politiken var alltför uppenbart machiavellisk och orättfärdig för att imponera på arbetarna. Dessutom började tillväxttakten falla snabbt efter 1976. År 1979 föll den materiella nettoprodukten för första gången i "Folkpolen" – med 2,3 pro-

cent. Det fanns inte mycket kvar att fördela.

Fram till 1976 hade västliga krediter bidragit till att förhindra ekonomiska reformer. Efter 1976 bidrog de till att förhindra att ekonomiskt kunnande tillämpades, så att den ekonomiska krisen fördjupades, medan polismakten stärktes. Nyckelfärdiga västliga fabriker hade emellertid destabiliserande effekter. Därigenom kunde polska arbetare erfaras, att den polska produktiviteten var bara någon bråkdel av den i likadana fabriker i Väst. Det var uppenbart att felet låg i det ekonomiska systemet.

Oredan illustreras bäst med något exempel på beslutsfattande. I början av 1979 stod hela Polen stilla i två veckor pga snöoväder. Därefter ringde förste partisekreteraren i Szczecin till generaldirektören vid det stora kemikombinatet i Police och beordrade honom att genast sätta igång full produktion igen. Direktören försökte förklara, att om man inte körde igång långsamt, skulle hela processanläggningen bryta samman. Partisekreteraren snäste, att med honom argumenterade man minsann inte och lade på luren. Direktören insåg att han skulle bli avskedad, om han inte lydde, så han beordrade full fart, varpå maskineriet skar ihop med stora kostnader som följd. Eftersom direktören var formellt ansvarig åtalades han. Tack vare stora utgifter till en skicklig advokat, frikändes han, medan partisekreteraren på intet sätt berördes. Efter Solidaritets tillkomst avskedades generaldirektören för korruption, medan förste partisekreteraren i Szczecin befordrades till direktör vid centralkommittén och betecknats som liberal av okunniga västjournalister.

Solidaritets roll

En mäktig folkresning var nära nog oundviklig. Då de styrande ej tog ansvar för samhället, kände sig vanligt folk tvingat att göra det. Folk hade en god idé om taktik. Det gällde att slå en bräsch i systemet utan att absorberas av det. Därför behövde man självständiga institutioner – fackföreningar befanns lämpliga. För att bemöta regimen vanliga försök att muta arbetarna, lade man till fler ekonomiska krav vid Gdańsk-strejken 1980. Samtidigt som regimen fann enorma materiella krav acceptabla, slog Solidaritet ett viktigt vapen ur regimen hand. Arbetarna kunde inte längre mutas, utan regimen var tvungen att förhandla med Solidaritet om den önskade lösa Polens ekonomiska problem, eftersom oerhörd marknadsobalans följde på löneavtalen. De omöjliga ekonomiska kraven var sålunda inte baserade på naivitet utan på sofistikerad förhandlings-taktik.

Synbar enighet rådde om att ekonomin skulle decentraliseras och styras mer av marknaden. Tvisten var i grunden, att regimen ville höja priserna först, med hänvisning till ekonomisk teori, medan Solidaritet ville att de anställda först skulle ta över förvaltningen av företagen. Av erfarenhet visste solidaritetsledarna, att om de tillåte en prisreform, kunde marknaden börja fungera och regimen skulle förhålla företagssjälvstyrelse i oändlighet.

De moderata solidaritetsledarna visade sig ha rätt i sin misstänksamhet mot regimen, men de överskattade dess ansvarskänsla. Den var inte intresserad av någon ekonomisk förbättring, så länge som Solidaritet bestod. Politbyråmed-

lemmen Andrzej Zabiński höll ett hemligt tal till säkerhetspolisen i Katowice våren 1981, vilket smugglades ut. Blå därigenom vet vi att många partiledare uppskattade om problem drog ut på tiden, så att folket tröttnades och splittrades. Då moderata solidaritetsledare fick råda, ivrigt påhejade av hela västpressen, var Zabińskis politik tämligen lyckosam.

De första ryktena om ett planerat militärt maktövertagande började i Warszawa redan i december 1980, så Solidaritet gavs knappast någon chans. Det mest konstruktiva hade varit om Solidaritet på höjden av sin styrka och enighet ställt ett ultimatum, för att tvinga till sig medansvar för den ekonomiska politiken och därmed pressat fram en ekonomisk reform. Den bästa chansen var 31 mars 1981, efter Bydgoszcz-incidenten, då hela Polen var berett på generalstrejk, men Walesa gav upp. Solidaritet gick sålunda aldrig tillräckligt långt.

Fortsatt ekonomisk nedgång

Under 1980 föll den materiella nettoprodukten enligt officiell statistik med 4 procent och 1981 med hela 13 procent. Fallet under 1982 torde stanna under 10 procent. Detta är ett oerhört ekonomiskt sammanbrott. Det berodde *inte* på strejker, ty enligt officiell statistik strejkade en löntagare utanför jordbruket i genomsnitt endast 4,0 timmar 1980 och 3,7 timmar 1981. Fria lördagar var nästan lika ovidkommande, då folk normalt satt sysslolösa på sina arbeten.

Ett verkligt problem var i stället bristen på insatsvaror, elektricitet och transporter. Det var endast delvis orsakat av

att västimporten hastigt reducerats. En planekonomi lider nämligen av en "flaskhalsmultiplikator". Då företag normalt är avhängiga av en enda leverantör för varje vara, leder varje bortfall till en rad följdproblem. I vanliga fall lockas företagsdirektörer av premier att olagligen anskaffa insatsvaror, men när maktförhållandena är oklara, vågar få begå sådana samhällsnyttiga brott.

Tusentals direktörer gjordes till syndabockar för korruption, medan mer skyldiga och lyckosamma politiker gick vidare i karriären. De politiker som brukade driva på företagen ägnade hela sin tid åt maktkamp i den omflyttningskarusell som satte igång, när den kommunistiska regimen hamnade i obalans. Då flertalet företag omöjligt kunde nå sina planmål, och premier endast utbetalades vid planuppfyllnad, borde en kalkylerande direktör söka underskrida planmålet ordentligt för att få ett lättare mål nästa år. En ekonomisk nedgång som den polska förefaller därför naturlig för en planekonomi med hastigt uppkomna brister på insatsvaror och en ofärdig maktstruktur.

Militärregimens agerande

Jaruzelskis militärkupp kan ses som ett bevis på att Solidaritet motstod regimen manipulering, söndring och infiltrering så pass att regimen fann ett militärt ingripande nödvändigt. För att skapa någon goodwill, låtsas regimen att kuppen var nödvändig bla för att genomföra en ekonomisk reform. Denna centreras kring tre "s", självständighet, självstyrelse och självfinansiering i företagen, vilket innebär decentralisering av beslutsfat-

tandet och styrning genom marknadskrafter via priser.

En sådan reform förutsätter emellertid att företagsdirektörer erbjuds sådan frihet och så fritt informationsutbyte, att de kan och vågar fatta självständiga beslut. Militärregimen har genom sin blotta existens omintetgjort dessa förutsättningar och därmed den ekonomiska reformen. Huvuddelen av produktionen omfattas nu av sk "prioriterade program", dvs den gamla centralstyrningen fortgår. Företagsdirektörer strävar ofta efter inkorporering i den centrala planen. Många är inkompetenta eller illa förberedda för reformen. Bestämmelserna har i sedvanlig ordning varit inkonsistenta, ofullständiga och försenade.

Eftersom det polska näringslivet är höggradigt monopoliserat, finns oftast bara en inhemsk leverantör. För att få eftersökta produkter behövs politiska och militära kontakter, vilka försvagas om ett företag fungerar självständigt. Slutligen är det uppenbart, att direktörer mer än någonsin utses på grundval av personlig lojalitet. Att distansera sig från den beskyddande centralmakten vore då dumdrigt. Det förefaller därför föga sannolikt att militärregimen lyckas eller ens vill ge företagen någon form av självständighet. Självstyrelse är givetvis helt uteslutet, all den stund regeringstroga arbetarråd ej kan formos.

Priserna ökar kraftigt

Det som återstår av reformen är självfinansiering, vilken medfört att priserna höjts, för att balansera marknaden, och att företagens planmål uttrycks i vinst och omsättning snarare än i fysiska

kvantiteter. Prishöjningarna i början av 1982 var enorma. För statligt anställda steg levnadsomkostnadsindex med 104 procent under första halvåret 1982 i jämförelse med första halvåret 1981, medan nettolönen steg med 50 procent, dvs realinkomsten sjönk med 26 procent. Andra officiella beräkningar visar ännu värre standardsänkningar. Prishöjningarna och smidigare ransoneringssystem har minskat köerna för matvaror, men polackerna har drabbats av svår fattigdom.

De första prisstegringarna var nödvändiga, men priserna har fortsatt att stiga pga monopolistisk prissättning. Många företag når sina planmål genom att höja priserna och producera mindre. Vidare har sådan beskattning införts att företagen förlorar på mycket goda resultat.

Ett bevis på att företagsledarna förblir ointresserade av effektivitet är i och för sig positivt, nämligen att arbetslöshet ej uppstått. Vid halvårsskiftet 1982 fanns det officiellt 20 000 arbetssökande och 280 000 vakanser. I december 1981 avskedades emellertid drygt 300 000 människor – drygt 5 procent av de industrianställda och några tusen vid varje större företag. De ålades yrkesförbud, avskrevs som arbetskraft och ett flertal tycks ha förtidspensionerats. En lista om 30 företag med särskilt dåliga produktionsresultat under första halvåret 1982 innehöll föga förvånande alla Solidaritets främsta fästen. Särskilt hårt drabbades textilstaden Łódź, och som en följd av dramatiska produktionsminskningar har skor och kläder blivit de knappaste bristvarorna trots höga priser.

Regimen har sökt stimulera bönderna med högre priser. De har emellertid all-

tid lidit av särskilt svår brist på insatsvaror pga diskriminering mot den privata sektorn. Och varför skulle bönderna nu producera mer med stor ansträngning, då de inte kan köpa vad de efterfrågar och det är uppenbart att regimen söker spela ut dem mot stadsbefolkningen? Privat företagsamhet utanför jordbruket expanderar däremot snabbt, men är alltför liten för att ha signifikant verkan.

Officiella polska rapporter innehåller en enda ljuspunkt, stenkolsutvinning, men detta har skett till mycket stora kostnader. Polska kommentatorer talar därför mot bättre vetande, när de hoppas att "bergsmännens anda" skall sprida sig till andra näringsgrenar, och gruvnäringen är trots allt bara en liten del av ekonomin.

Framtidsutsikter

Läget i utrikeshandeln är fastlåst: Polen kan inte betala sina skulder och ingen lär ge det nämnvärda nya krediter. Polens officiella skuldbörda i Väst uppgick till 24,5 miljarder dollar vid halvårsskiftet 1982. Om Väst vägrar "rescheduling" av räntebetalningar och amorteringar, betalar Polen ingenting. Skulle Väst vara medgörligt, komme Polen ändå bara att betala 5–10 procent av räntorna för 1982.

Det vore ekonomiskt vansinne att ge Polen nya krediter, innan Polens politiska kris lösts. Endast Sovjetunionen hänger sig däråt, men det är en droppe i havet, som kostar Sovjetunionen mer än den gagnar Jaruzelski, ty en så desorganiserad ekonomi som den polska kan sluka väldiga resurser. Polen har sålunda

tvingats minimera sin import. Tvisten mellan Västeuropa och USA om sanktioner mot Polen framstår som mer principiell än av ekonomisk betydelse.

Vad kommer då att hända med den polska ekonomin? Produktionen torde nästan ha nått botten att döma av den senaste månadsstatistiken, men en stagnation är lika trolig som en måttlig återhämtning, trots att bara halva industrins kapacitet utnyttjas. Så länge som de politiska problemen inte löses, kan ekonomin näppeligen omorganiseras framgångsrikt, eftersom ett överväldigande folkflertal vägrar att kollaborera. Jaruzelskis militärråd har varit häpnadsväckande handlingsförlamat, inte minst av interna intriger, och tycks sakna strategi,

men en dugligare ledning skulle inte förändra någonting i folkets ögon.

En frontalkollision mellan folket och regimen synes svår att undgå och bör den ens undvikas? Det var ju det reformisterna gjorde 1968 i Tjeckoslovakien, som nu börjar bli moget för en ny omvälvning, medan ungrarna 1956 enträget kämpade mot ockupanterna. Därigenom kunde en nationell kompromiss slutligen nås i Ungern, vilken lett till det ekonomiskt och politiskt mest liberala samhället i Östeuropa. Polackerna tycks dessvärre ha sitt värsta lidande framför sig, och det är meningslöst att tala om en ekonomisk lösning innan en politisk lösning framkämpats.